

Analytical Study of International Regulations for the Protection of Plant Varieties and Species in Asian Countries and the Approaches Adopted by these Countries

Amir Hossein Khatami¹ , Hanieh Zakerinia,²

1. Master's student in International Trade Law, Shiraz University, Shiraz, Islamic Republic of Iran, Email: s.amirhossein.khatami@gmail.com

2. Faculty member, Faculty of Law and Political Science, Shiraz University, Shiraz, Islamic Republic of Iran, Email: h.zakerinia@shirazu.ac.ir

Abstract

Received:

04/06/2024

Revised:

07/06/2024

Accepted:

11/06/2024

Published

online:

23/07/2025

With the increase in the population of the Earth, humanity is seeking to increase food production in various ways. The most important source of human food is related to the agricultural sector. Climate and geopolitical changes have limited the access of some countries to these abundant resources; therefore, governments, organizations and interested individuals have become more sensitive than ever to the preservation of agricultural resources. This has led to the emergence of laws to protect plant varieties and species at the international level, the main goal of which is to preserve the values related to plant resources and reserves. On one hand, these laws have led to the neglect of the rights of farmers and local communities, and this problem is more evident in developing countries where agriculture is the responsibility of local communities than in other countries. On the other hand, it provides a suitable platform for supporting innovations in the field of agriculture. The aim of this research is to examine the laws and regulations protecting plant varieties and to find out what is the approach of the Asian countries, which are mainly developing and where agriculture is one of the most important economic sectors, towards international laws. In response, using library resources and a descriptive analytical method, we found that the approach of international documents, which was basically set under the influence of the situation in developed countries, is not applicable in developing countries and cannot create a compromise in developing countries between supporting local farmers on the one hand and supporting and encouraging innovative activities in the field of agriculture on the other.

Keywords: Plant varieties, THRIPS, intellectual property law, International Convention for the Protection of New Varieties of Plants, Asia.

How To Cite: Khatami, AM& Zakerinia, H (2025). Analytical Study of International Regulations for the Protection of Plant Varieties and Species in Asian Countries and the Approaches Adopted by these Countries, *Insights of Intellectual Property Law in Islamic Countries*, 1(2), 24-48. doi.org/ 10.22091/diplic.2025.10830.1012

Published by: University of Qom © The Author(s) **Article type:** Research

بررسی تحلیلی مقررات بین‌المللی حمایت از ارقام و گونه‌های گیاهی در کشورهای آسیایی و رویکردهای اتخاذ شده توسط این کشورها

امیرحسین خاتمی^۱، حانیه ذاکری‌نیا^۲

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق تجارت بین‌الملل دانشگاه شیراز، شیراز، جمهوری اسلامی ایران. رایانامه: s.amirhossein.khatami@gmail.com

۲. عضو هیئت علمی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه شیراز، شیراز، جمهوری اسلامی ایران. رایانامه: h.zakerinia@shirazu.ac.ir

چکیده

با افزایش جمعیت کره زمین، بشر به دنبال افزایش تولید مواد غذایی از طرق مختلف است. مهم‌ترین منبع غذایی بشری مربوط به بخش کشاورزی است. تغییرات آب‌وهوایی و ژئوپلیتیکی، دسترسی برخی از کشورها را به این منابع سرشار محدود نموده؛ لذا دولت‌ها و سازمان‌ها و اشخاص ذی‌نفع بیش‌ازپیش بر حفظ منابع کشاورزی حساس شده‌اند. این امر سبب گردیده تا قوانینی در جهت حمایت از ارقام و گونه‌های گیاهی در سطح بین‌المللی پدیدار شود که هدف اصلی آن حفظ ارزش‌های مربوط به منابع و ذخایر گیاهی است. حال آنکه از طرفی این قوانین، منجر به نادیده گرفته شدن حقوق کشاورزان و جوامع محلی شده و نمود این مسئله در کشورهای در حال توسعه که کشاورزی آن بر دوش جوامع محلی است بیش از سایر کشورهاست. از طرف دیگر بستر مناسبی برای حمایت از نوآوری‌های عرصه کشاورزی را فراهم می‌آورد. هدف این پژوهش آن است که ضمن بررسی قوانین و مقررات حمایتی از ارقام گیاهی، بدانیم رویکرد کشورهای قاره آسیا که عمدتاً در حال توسعه هستند و کشاورزی در آن‌ها از مهم‌ترین بخش‌های اقتصادی است، نسبت به قوانین بین‌المللی چیست؟ در پاسخ با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و روش تحلیلی توصیفی دریافتیم که اساساً رویکرد اسناد بین‌المللی که تحت تأثیر وضعیت کشورهای توسعه یافته تنظیم شده است، قابلیت اجرا در کشورهای در حال توسعه را ندارد و در کشورهای در حال توسعه نمی‌تواند میان حمایت از کشاورزان محلی از یک سو و از سوی دیگر حمایت و ترغیب فعالیت‌های نوآورانه در حوزه کشاورزی سازشی ایجاد کنند.

کلیدواژه‌ها: ارقام گیاهی، تریپس، حقوق مالکیت فکری، کنوانسیون بین‌المللی حمایت از ارقام جدید گیاهی، قاره آسیا.

تاریخ دریافت:

۱۴۰۳/۰۳/۱۵

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۳/۰۳/۱۸

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۳/۰۳/۲۲

تاریخ انتشار برخط:

۱۴۰۴/۰۵/۰۱

استناد: خاتمی، امیرحسین؛ ذاکری‌نیا، حانیه (۱۴۰۴). بررسی تحلیلی مقررات بین‌المللی حمایت از ارقام و گونه‌های گیاهی در کشورهای آسیایی و رویکردهای اتخاذ شده توسط این کشورها، *آموزه‌های حقوق مالکیت فکری کشورهای اسلامی*، ۱ (۲)، ۴۸-۲۴. doi.org/

10.22091/diplic.2025.10830.1012

نوع مقاله: پژوهشی

© نویسندگان

ناشر: دانشگاه قم

مقدمه

حقوق مالکیت فکری برای ارقام گیاهی به حقوق قانونی اشاره دارد که از حقوق اصلاح کنندگان گیاه جهت تغییر و یا ایجاد بر روی گونه‌های گیاهی و ساخت نمونه‌ای جدید و متمایز حمایت می‌کند. این حقوق شامل حق انحصاری استفاده، فروش، تکثیر و انواع محافظت شده و همچنین اختیار جلوگیری از استفاده دیگران از آن بدون اجازه آن‌ها است (Helfer, 2004: 2-3). هدف اصلی این حقوق تشویق، تحقیق، توسعه سرمایه‌گذاری و تقویت نوآوری در صنعت کشاورزی است. حفاظت از منافع پرورش دهندگان نباتات، صنعت کشاورزی را ارتقا می‌دهد و تضمین می‌کند که کشاورزان به گونه‌های گیاهی با کیفیت بالا و تنوع ژنتیکی دسترسی دارند. حمایت از حقوق مالکیت فکری ارقام و گونه‌های گیاهی منجر گردیده تا پرورش دهندگان و اصلاح‌گران این حوزه، حقوق مادی و معنوی خود را بشناسند و از آن‌ها محافظت گردد و در نتیجه سرمایه‌گذاری در این حوزه افزایش یابد (خردمندیا و همکاران، ۱۳۹۵: ۱).

ریشه‌های حمایت از حقوق مالکیت فکری ارقام گیاهی را می‌توان در قرن نوزدهم یعنی زمانی که تجارت بذر در حال افزایش بود، جستجو نمود (حبیب و حیدری، ۱۳۹۳: ۱۵۶). در آن زمان با شکل‌گیری دفتر حمایت از مالکیت صنعتی، پرورش دهندگان و اصلاح‌گران گیاه، انگیزه کافی جهت برخورداری از حمایت‌های حقوق مالکیت فکری پیدا کردند و بدین ترتیب، اولین موافقت‌نامه‌ها و مقررات در این حوزه وضع گردید (حبیب و حیدری، ۱۳۹۳: ۱۵۶). حفاظت از گونه‌های گیاهی معمولاً از طریق یک سیستم متمرکز، مانند اتحادیه بین‌المللی برای حفاظت از گونه‌های جدید گیاهان یا از طریق قوانین و اسناد و کنوانسیون‌ها انجام می‌شود (حبیب و حیدری، ۱۳۹۳: ۱۵۷). موافقت‌نامه تریپس در حوزه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری و کنوانسیون بین‌المللی حمایت از ارقام جدید گیاهی از مهم‌ترین نظام‌های حمایتی از حقوق مالکیت فکری ارقام گیاهی محسوب می‌شود (حبیب و حیدری، ۱۳۹۳: ۱۵۷). در حال حاضر، انواع مختلفی از حقوق مالکیت فکری برای ارقام گیاهی به رسمیت شناخته شده است که از آن جمله، حق اختراع گیاهی، حقوق کاشت و اسرار تجاری است. هر یک از این انواع حقوق مالکیت فکری حفاظت و انحصار متفاوتی را برای انواع گیاهی آن ارائه می‌دهد.

ناگفته نماند که ریشه‌های حمایت از حقوق مالکیت فکری گونه‌های گیاهی با گسترش و توسعه تجارت در قرن نوزدهم، ارتباط عمیق و تنگاتنگ داشت و به همین سبب نهادها و سازمان‌های حمایت از مالکیت صنعتی، پرورش دهندگان و اصلاح‌گران گیاه در جاهای مختلف اروپا تشکیل شد و مقررات، موافقت‌نامه‌ها و قرارداد حقوقی و مدنی در این حوزه وضع گردید. چراکه حفاظت از گونه‌های گیاهی معمولاً می‌بایست از طریق قوانین و اسناد و کنوانسیون‌ها انجام گردد تا برای همگان الزام‌آور باشد (حبیب و حیدری، ۱۳۹۳: ۱۵۷). موافقت‌نامه تریپس در حوزه‌های تجاری، حقوق مالکیت فکری و کنوانسیون‌های بین‌المللی حمایت از ارقام گیاهی، از

مهم‌ترین نظام‌های حمایتی از حقوق مالکیت فکری انواع گونه‌های گیاهی محسوب می‌شود و یکی از ابتکارات طرح‌های حقوقی در این زمینه است (حبیب و حیدری، ۱۳۹۳: ۱۵۷).

در حال حاضر انواع مختلفی از حقوق مالکیت فکری برای انواع گونه‌های گیاهی به رسمیت شناخته شده است که حق اختراع گیاهی، حقوق کاشت و اسرار تجاری از جمله آن‌هاست. هریک از این انواع حقوق مالکیت فکری، در حقیقت نوعی امتیاز انحصاری و اختصاصی برای فردی است که به نحوی از انحاء، نوآوری در حوزه گیاهی انجام داده است (Dhar, Foltz, 2007: 162).

حقوق مالکیت فکری گیاهان و گونه‌های متنوع آن موضوع مهمی در بسیاری از کشورهای در حال توسعه است (Brenner, 1998: 10)؛ بسیاری از این کشورها باید بین حمایت از حقوق کشاورزان و نیاز به نوآوری و سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی، تعادل برقرار کنند و ناگفته نماند در زمینه حمایت از حقوق ارقام گیاهی میان کشورهای در حال توسعه و توسعه یافته همکاری و همسویی چشمگیری وجود دارد (Gautam et al, 2012: 24) که در این پژوهش به بررسی قاره آسیا خواهیم پرداخت، چراکه قاره آسیا تعداد زیادی از کشورهای در حال توسعه را در برمی‌گیرد و به واسطه شباهت قوانین این کشورها با کشورهای اروپایی و کنوانسیون‌های بین‌المللی، خود را در روش‌ها و راهبردهای علمی، اقتصادی، صنعتی و کشاورزی هماهنگ‌تر و همسوتر نشان داده‌اند و نکته دیگر اینکه کشاورزی در کشورهای این قاره همواره جزء صنعت پیشرو و لاینفک آن‌ها بوده است؛ بنابراین مسئله حمایت از ارقام گیاهی در کانون‌های تصمیم‌گیری و نهادهای علمی و آکادمیک مورد توجه جدی قرار داشته است.

این پژوهش در وهله اول به دنبال سازوکارها و طرح‌ها و برنامه‌های حمایتی از انواع ارقام و گونه‌های گیاهی در سطح بین‌المللی است و در وهله دوم میزان تأثیرگذاری این راهکارها، تصمیمات و اقدامات حمایتی را بر قاره آسیا به‌ویژه کشورهای در حال توسعه این قاره و میزان پیگیری آن‌ها را از این سازوکارهای حمایتی رصد می‌کند تا با بررسی مقررات وضع شده در کشورهای آسیایی، نقاط ضعف و قوت آن‌ها را استخراج نماییم و خلاهای احتمالی آن‌ها را کشف کنیم. فرضیه ما در این مقاله آن است که کشورهای در حال توسعه آسیایی نتوانسته‌اند میان حمایت از نوآوری‌های مختلف در عرصه کشاورزی و حمایت از کشاورزان محلی که از بازوهای اساسی اقتصاد در کشورهای در حال توسعه هستند به نقطه تعادلی برسد تا هر دو مقصود حاصل شود؛ لذا ضروری است در ضمن توجه به اسناد بین‌المللی و الگوپردازی از رویکرد کشورهای توسعه یافته به مسئله بومی‌سازی نیز التفات شود. پژوهش‌هایی که در این حوزه انجام گرفته عموماً تنها به بررسی توصیفی حقوق مالکیت فکری ارقام و گونه‌های گیاهی اکتفا کرده و از تحلیل انتقادی اجتناب کرده‌اند و یا ازلحاظ آماری با واقعیت حال حاضر جهان تطابق ندارد؛ به‌عنوان مثال در مقاله (Asian approaches to international law: focusing on plant protection issues) که در سال ۲۰۱۳ منتشر شده به مطالعه مروری پرداخته و اطلاعات آماری آن تا سال

۲۰۱۲ است و یا در مقاله «دامنه حقوق مالکیت فکری در حمایت از ارقام گیاهی» که در سال ۱۳۹۳ منتشر گردیده است به تبیین و توصیف نظام‌های حمایتی از حقوق مالکیت فکری ارقام گیاهی می‌پردازد؛ لذا ما در این پژوهش تلاش کرده‌ایم تا از توصیف صرف فراتر گذاشته و با دیدی انتقادی به این موضوع بنگریم.

به دیگر سخن می‌توان گفت ما به دنبال یافتن پاسخ به این سؤال هستیم که آیا رویکردها و قوانین متحدالشکل بین‌المللی مالکیت فکری به‌منظور حمایت از ارقام و گونه‌های گیاهی در تمامی کشورهای آسیا به‌ویژه در کشورهای درحال توسعه آسیایی، قابلیت اجرایی دارد و کارآمد است یا نه. به‌طورکلی ضعف و کاستی‌های این قوانین در کشورهای مدنظر این پژوهش چیست و چه تدبیری باید اندیشید و چه راهکارهایی باید به‌کار بست؛ به عبارت دیگر، این پژوهش به بررسی شیوه‌های حمایت از حقوق مالکیت فکری در حوزه کشاورزی در کشورهای درحال توسعه آسیایی و قابلیت‌ها و ظرفیت‌های علمی، تکنیکی و مالی اجرای قوانین متحدالشکل بین‌المللی حفاظت از ارقام و گونه‌های گیاهی در این کشورها را دنبال می‌کند.

۱. رویکرد قوانین و کنوانسیون‌ها و اسناد بین‌المللی در حمایت از ارقام گیاهی

پیش از ورود به مباحث اصلی، ابتدا لازم است تفاوت میان رقم و گونه تبیین گردد تا مقصود از حمایت از ارقام گیاهی و حمایت از گونه‌های گیاهی روشن شود. بر اساس تعریفی که ماده ۱ کنوانسیون بین‌المللی حمایت از ارقام جدید گیاهی ارائه کرده است، «رقم» به معنای گروه‌بندی گیاهی در یک تاکسون گیاهی منفرد با کمترین رده تعریف شده است که گروه‌بندی، صرف‌نظر از اینکه شرایط اعطای حق اصلاح‌کننده به‌طور کامل رعایت شده باشد، می‌تواند انجام شود. درواقع رقم گیاهی که با عنوان (Variety) نامیده می‌شود به‌عنوان یک واحد کلی، جهت تقسیم‌بندی گیاهان شناخته می‌شود که می‌تواند به گروه‌های مختلفی تقسیم گردد که هر کدام از گروه‌های مشتق، حداقل در یک ویژگی با یکدیگر مشترک هستند. اما در تعریف گونه که با عبارت (Species) نامیده می‌شود، این چنین آمده است که مجموعه‌ای از موجودات زنده که ذخایر ژنتیکی آن‌ها به یکدیگر شباهت زیادی دارند، به‌گونه‌ای که این شباهت آن‌ها را در دیگر خصوصیات و صفات ظاهری و شکلی با یکدیگر همانند و مشابه گردانیده است و تغییرات فردی هریک از اعضای گونه نمی‌تواند فراتر از ذخایر و درون‌مایه ژنتیکی آن‌ها باشد (فرهیخته، ۱۳۵۹: ۷۶۱؛ ۴: ۲۰۲۱، Casse). با این تعریف می‌توانیم مقصود قوانین و اسناد بین‌المللی را از ارقام و گونه‌ها دقیق‌تر و بهتر درک کنیم.

سازوکارهای نظام حقوق مالکیت فکری، حفاظت از گونه‌های گیاهی را تضمین ساخت و موافقت‌نامه‌های تجاری بر اساس این نظام حقوقی جدید (تریپس) نوشته و تنظیم شد و در سازمان تجارت جهانی در سال ۱۹۹۴ موقعیت خود را تثبیت نمود (Helfer, 2004: 42). قبل از تریپس، قوانین محدودی در مورد گیاهان و گونه‌های آن‌ها در کشورهای درحال توسعه وجود داشت، حتی برخی از کشورها مانند ژاپن اشکال مختلفی از قوانین حفاظت از

گیاهان را قبل از موافقت‌نامه تریپس پیشنهاد کرده بودند، اما در اقلیت بودند (Kanniah, Antons, 2012: 2) و اکثر کشورهای در حال توسعه تا زمانی که تعهدات تجاری خود را از طریق عضویت در سازمان تجارت جهانی نپذیرفته بودند و از الزامات تریپس پیروی نکردند، عملاً چنین قوانینی نداشتند (Kanniah, Antons, 2012: 2). قسمت (ب) بند ۳ ماده ۲۷ تریپس الزامات حفاظت از گونه‌های گیاهی را این‌گونه بیان می‌دارد: «اعضا باید حفاظت از گونه‌های گیاهی را از طریق ثبت اختراع یا با سیستم مؤثر خاص خود یا با ترکیبی از آن‌ها فراهم کنند.» (Antons, 2016: 3) این عبارت به‌طور خاص استاندارد منعطف برای پاسخگویی به اولویت‌های اجتماعی اقتصادی ایجاد می‌کند. به همین دلیل، کشورهای آسیایی به‌طور فزاینده‌ای انواع مختلف سیستم‌های حقوقی را برای دستاوردهای اصلاح نباتات در دو دهه گذشته مطابق با این ماده اجرا کرده‌اند و دلیل آنکه چندین کشور در آسیا مثل ژاپن یا اندونزی انواع سیستم‌ها و نحوه توسعه سیستم‌های حفاظتی خود را برای نتایج اصلاح نباتات معرفی کرده‌اند، این بود که از یک‌سو برای خدمت به صنعت اصلاح نباتات و از سوی دیگر برای رفع نیازهای خاص جوامع کشاورزی محلی گام عملی مؤثری برداشته باشند (Lertdhamtewe, 2013: 389).

حفاظت از گونه‌های گیاهی از طریق یک سیستم حقوق مالکیت فکری، از دیرباز موضوعی مهم و حساس بوده است. اعتقاد عمومی بر این بود که گونه‌های گیاهی، به‌عنوان اصل و پایه امور کشاورزی و نیز تولید مواد و نیازهای غذایی یک فعالیت عمیق و گسترده است و با توسعه اقتصادی ارتباط تنگاتنگ دارد و نباید تحت یک رژیم حقوق مالکانه قرار گیرد و از سوی دیگر، این باور در نهادهای علمی و آکادمیک قوت گرفته بود که شیوه‌های سنتی ذخیره و مبادله بذر و تهیه و تولید نیازهای غذایی گیاهی اساساً نمی‌تواند سودآور باشد (Cullet, 1999: 618; Cullet, 2001: 623). بی‌اعتنایی و عدم توجه به هنجارها، راه‌ها و روش‌های حمایتی از ارقام گیاهی، در کشورهای در حال توسعه می‌تواند خلاف ارزش‌ها، هنجارها و سنت‌های محلی آن‌ها تلقی شود (Lertdhamtewe, 2013: 389). از این‌رو در کشورهای در حال توسعه، منابع طبیعی از جمله گیاهان، میراث همه بشریت به‌شمار می‌رود و ارقام گیاهی که عموماً از طریق بذر شناسایی می‌شوند، به‌طور سنتی و به‌طور آزادانه کشت می‌شوند و بین همه کشاورزان در سراسر کشورها و در طول زمان مبادله شده و در طول چند دهه گذشته، فشارها و محدودیت‌هایی در مورد شیوه‌های کشاورزی سنتی صورت گرفته است؛ با این توجیه که مواد و محصولات گیاهی باید تحت حمایت حقوق مالکیت فکری قرار گیرند و نوعی حمایت قانونی باید برای آن‌ها در سطح بین‌المللی ایجاد شود. حفاظت از گونه‌های گیاهی از طریق سازوکارهای حقوق مالکیت فکری، در زمانی که سازمان تجارت جهانی در صدد بود تجارت بین‌المللی را منظم و متعادل سازد، جنبه جهانی یافت و منجر به معرفی تعهدات تجاری در سال ۱۹۹۴ شد (Cullet, 2001: 623). سازمان تجارت جهانی توافق‌نامه‌ای کلیدی به نام تریپس را به‌عنوان بخشی از تعهدات تجاری اعضا به تصویب رساند (صادقی، گلپایگانی، ۱۳۹۳: ۱۶۳) و حمایت از حقوق مالکیت فکری را به‌عنوان راهکاری مؤثر برای کاهش موانع تجارت بین‌المللی به رسمیت شناخت (Cardwell, 2001: 623).

Ghazalianm, 2012: p2). با این حال، قبل از تریس، کم و بیش توافق‌های منطقه‌ای و بین‌المللی دیگری برای رسیدگی به حقوق انواع گیاهان وجود داشت (Sebastian, Payumo, 2006: 93, 95) که به بررسی آن‌ها می‌پردازیم.

در پاسخ به نیاز برخی کشورها به منظور حفاظت از مالکیت محصولات خود، کنوانسیون در پاریس به سال ۱۸۸۳ تشکیل شد و قوانینی در این خصوص به تصویب رساند و از مهم‌ترین اسناد بین‌المللی حاکم بر منطقه حفاظت شناخته شد. با اینکه عبارت حفاظت از گونه‌های گیاهی در این مصوبه به کار نرفته بود با این حال نخستین توافقنامه چندجانبه‌ای بود که حمایت قانونی از اختراعات مربوط به گیاهان را در حوزه‌های شرکت‌های کشاورزی تضمین کرد و تسهیلات قانونی برای آن‌ها فراهم ساخت (حبیب و حیدری، ۱۳۹۳: ۱۵۶).

کنوانسیون اتحادیه بین‌المللی حفاظت از ارقام جدید گیاهی با هدف کلی حفاظت از نتایج اصلاح نباتات کشاورزی در قالب انواع محصولات معرفی شد. از زمان تصویب آن در پاریس در سال ۱۹۶۱، یکی از مهم‌ترین اسناد بین‌المللی حاکم بر منطقه حفاظت از انواع گیاهان بوده است. ۱. از جمله مزایای الحاق به این کنوانسیون، حمایت از حقوق مالکیت فکری پرورش‌دهندگان و اصلاح‌گران در سطح بین‌المللی و در نهایت تسهیل سرمایه‌گذاری و عضویت در سازمان تجارت جهانی است (معاونت پژوهش‌های زیربنایی و امور تولیدی، ۱۳۹۵: ۳). در نسخه سال ۱۹۹۱ این کنوانسیون که آخرین نسخه آن است، استفاده آزادانه از ارقام گیاهی جدید محدودتر شده و در نتیجه حق و حقوق بیشتری برای پرورش‌دهندگان و اصلاح‌گران ایجاد شده است (حبیب و حیدری، ۱۳۹۳: ۱۵۶).

معاهده بین‌المللی برای منابع ژنتیکی گیاهی (۱۹۸۳) که توسط پیمان بین‌المللی منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی ۲ در سال ۲۰۰۱ به تصویب رسید، اولین قانون بین‌المللی بود که به رابطه متقابل بین حقوق کشاورزان سنتی و حقوق پرورش‌دهندگان ارقام گیاهی پرداخت. این معاهده برای حفظ و مدیریت پایدار از منابع ژنتیک گیاهی به شمار می‌رود که با توجه به مقدمه معاهده برای حفظ و مدیریت پایدار از منابع ژنتیک گیاهی به شمار می‌رود. با توجه به مندرجات مقدمه این معاهده علاوه بر تقسیم‌نامه عادلانه و منصفانه منافع ناشی از کاربرد منابع ژنتیک، بر شناسایی حق حاکمیت دولت‌ها بر منافع خود و شناسایی حقوق کشاورزان نیز توجه دارد (خادمی و عباسی، ۱۳۸۹: ۱۱۳).

1. International Convention for the Protection of New Varieties of plants, 33 UST 2703, 815 UNTS 109 (1961); revised by 33 UST 2703 (1978); revised by 815 UNTS 89 (1991) (UPOV Convention).

2. International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture (ITGRFA)

کنوانسیون تنوع زیستی، در کنفرانس سازمان ملل متحد در مورد محیط زیست و توسعه در سال ۱۹۹۲ به تصویب رسید؛ این سند حقوقی مربوط به مدیریت تنوع زیستی، در سطح بین‌الملل به رسمیت شناخته شده است و چارچوبی فراهم می‌نماید که در آن حقوق انواع گیاهان نیز باید مطلوب و رضایت‌بخش باشد. از اهداف این کنوانسیون می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود: الف. حفظ تنوع زیستی؛ ب. استفاده پایدار از گونه‌های گیاهی؛ ج. سهم شدن عادلانه و منصفانه در مزایای حاصل از کاربرد منابع ژنتیکی و همچنین دسترسی مناسب به منابع ژنتیکی؛ د. انتقال فناوری‌های مربوطه با در نظر گرفتن کلیه حقوق مربوط به آن (خادمی و عباسی، ۱۳۸۹: ۱۱۳). همچنین توافق‌نامه‌های تجاری منطقه‌ای، چندجانبه و دوجانبه‌ای وجود دارد که مستلزم ضرورت حمایت از حقوق مالکیت فکری بر گونه‌های گیاهی است و احتمالاً تأثیری بر کشورهای در حال توسعه خواهد داشت. این اسناد شامل پیش‌نویس‌های موافقت‌نامه‌های مناطق تجارت آزاد قاره آمریکا، موافقت‌نامه‌های تجارت آزاد اتحادیه اروپا و توافق‌نامه تجارت آزاد آسه آن و استرالیا و نیوزیلند است (Lertdhamtewe, 2013: 393).

۱-۱. حفاظت از ارقام گیاهی تحت موافقت‌نامه تریپس در راستای جهانی شدن

تریپس را می‌توان مهم‌ترین توافق بین‌المللی دانست که بر ساختار قوانین حفاظت از انواع گیاهان در اکثر کشورهای جهان از جمله کشورهای در حال توسعه، تأثیر گذاشته است. انطباق با تریپس یکی از دلایل اصلی تصویب قوانین حفاظت از ارقام گیاهی در اکثر کشورهای آسیایی بود. به عنوان مثال، کشورهای جنوب شرقی آسیا، مانند اندونزی، مالزی، فیلیپین و تایلند، تریپس را دلیل اصلی وضع قوانین حفاظت از ارقام گیاهی در کشور خود ذکر کردند (Kanniah, 2005: 284). این موافقت‌نامه که حداقل استانداردهای حفاظت از مالکیت فکری ارقام گیاهی را تعیین می‌کند، تمام دسته‌بندی‌های حقوق مالکیت فکری را پوشش می‌دهد و همه اعضای سازمان تجارت جهانی را موظف می‌کند تا قوانین ملی خود را برای رعایت تعهدات خود تنظیم و اصلاح کنند. ۱ سازمان تجارت جهانی در ابتدا مهلتی در سال ۲۰۰۵ برای کشورهای در حال توسعه و کشورهای کمتر توسعه یافته برای انطباق با تمام الزامات تریپس تعیین کرد. متعاقباً این دوره تمدید شد تا وقت و زمان کافی داشته باشند تا به طور کامل از تعهدات و الزامات تریپس پیروی کنند. ۲

قسمت (ب) بند ۳ ماده ۲۷ تریپس به طور خاص در رابطه با حفاظت از ارقام گیاهی است. این ماده نشان می‌دهد که اعضا می‌توانند گیاهان و حیوانات را غیر از میکروارگانیسم‌ها و اساساً فرایندهای بیولوژیکی برای تولید گیاهان یا حیوانات و غیر از فرایندهای غیربیولوژیکی و میکروبیولوژیکی را از قابلیت ثبت اختراع مستثنا کنند. با این حال، اعضا باید حفاظت از گونه‌های گیاهی را چه از طریق ثبت اختراع یا هر سیستم مؤثر خاص خود، یا ترکیبی از

1. TRIPS, above, n 6, Art 1.2.

2. Ibid, Arts 65 and 66

آن‌ها عملی سازند. بنابراین، گیاهان و فرآورده‌های اساساً بیولوژیکی برای تولید گیاهان ممکن است در شرایطی بنابر اقتضائاتی که در قانون لحاظ شده است از حمایت ثبت اختراع مستثنا شوند؛ اگرچه اعضای سازمان تجارت جهانی همچنان باید نوعی از حقوق مالکیت فکری را برای پوشش گونه‌های گیاهی فراهم کنند. ماده یاد شده به هر عضو اجازه می‌دهد تا نوع خاصی از حمایت قانونی خود را انتخاب کند. متن ماده به‌طور کلی اعضا را ملزم به معرفی حق ثبت اختراع نمی‌کند (Lertdhamtewe, 2013: 391).

مفسران استدلال می‌کنند که این ماده در تریپس مشکل ساز خواهد بود. چراکه مذاکره‌کنندگان در دستیابی به هدف خود برای تهیه پیش‌نویس، با چالش‌های اساسی مواجه هستند؛ پیش‌نویسی که مجموعه‌ای از رشته‌های حاکم بر حقوق تجاری چندجانبه را در برمی‌گیرد (Raustiala, Victor, 2004: 277-309). در نتیجه، بند (ب) ماده در مقابل حفاظت از گونه‌های گیاهی ترکیبی از تعهدات اجباری و داوطلبانه است که ممکن است در تصمیم‌گیری‌ها و اجرای اقدامات، مشکلات تفسیری به وجود آورد (Lertdhamtewe, 2013: 391). ظاهراً، محدوده ماده و برداشت‌های تفسیری مختلف در میان اعضای سازمان تجارت جهانی، دیدگاه‌های متنوع و متفاوتی را ایجاد می‌کند که خود ناشی از دیدگاه‌های مختلفی است که در مورد سیستم مناسب حفاظت از گونه‌های گیاهی دارند. کشورهای اخیراً توسعه یافته، از جمله ژاپن، معتقدند که سیستم ارائه شده توسط اتحادیه بین‌المللی برای حفاظت از گونه‌های جدید گیاهی باید حداقل استاندارد را برای انطباق با تریپس رعایت کنند (Lertdhamtewe, 2013: 391; Carvalh, 2002: 178). در مقابل، کشورهای در حال توسعه، مانند هند و تایلند، به دلیل اینکه چنین کنوانسیون حقوق کشاورزان را به رسمیت نمی‌شناسد از پذیرش این رویکرد خودداری می‌کنند (Lertdhamtewe, 2013: 391; Ragavan, O'shields, 2007: 98). تریپس هیچ اشاره‌ای به معاهده اتحادیه بین‌المللی برای حفاظت از گونه‌های جدید گیاهی نمی‌کند، به‌طوری‌که بتوان آن را با سایر کنوانسیون‌های مالکیت فکری، مانند کنوانسیون پاریس مقایسه کرد (Lertdhamtewe, 2013). بنابراین، اعضای سازمان تجارت جهانی این اختیار را دارند که سیستم قانونی خود را برای حفاظت از گیاهان انتخاب کنند که نه تنها استاندارد است که توسط اتحادیه بین‌المللی برای حفاظت از گونه‌های جدید گیاهان تعیین شده است، بلکه عبارت «تریپس» استاندارد انعطاف‌پذیری را ایجاد می‌کند که بر اساس آن، اعضای سازمان تجارت جهانی می‌توانند بین (۱) حق ثبت اختراع، (۲) یک سیستم مؤثر sui generis یا (۳) ترکیبی از هر دو رژیم ثبت اختراع و sui generis برای محافظت از گونه‌های گیاهی انتخاب کنند (حبیب و حیدری، ۱۳۹۳: ۱۵۵؛ Lertdhamtewe, 2013: 391). در هر صورت، می‌توان فرض کرد که بسته به نیاز و احتمالاً سطح توسعه‌ی ملت‌های خاص، ممکن است تصمیم بگیرند که یکی یا هر دو شکل سیستم، منافع نهایی را برای آن‌ها فراهم کند. همان‌طور که قبلاً ذکر شد، اتحادیه بین‌المللی برای حفاظت از گونه‌های جدید گیاهان، کنوانسیون تنوع زیستی و پیمان بین‌المللی منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی، همگی به حفاظت از گونه‌های گیاهی

مربوط می‌شوند. اگر نگوییم همه، اما چندین کشور در آسیا چنین استانداردی را با عناوین مختلف و مضامین مشابه برای تهیه پیش‌نویس قوانین خود در این زمینه و در نتیجه انطباق با استاندارد تریپس در نظر می‌گیرند؛ و این دلیل خوبی برای در نظر گرفتن این قوانین بین‌المللی در راستای متحدالشکل ساختن قوانین کشورهای مختلف است (Ibid).

۲-۱. قوانین بین‌المللی مربوط به مسائل حفاظت از گیاهان و سازمان‌های مرتبط

قوانین بین‌المللی مربوط به حفاظت از گیاهان، با هدف حفاظت، مدیریت پایدار و استفاده معقول از منابع گیاهی جهان تدوین شده‌اند (Romanciuc, 2020: 148). این قوانین کشورها را موظف می‌کنند تا با تلاش مشترک، تنوع زیستی گیاهی را حفظ کرده، گونه‌های در معرض خطر را شناسایی و از انقراض آن‌ها جلوگیری کنند و تجارت غیرقانونی گیاهان نادر و در حال انقراض را محدود نمایند. ما در این بخش به بررسی اسناد تنظیم شده در نظام حقوق بین‌الملل می‌پردازیم.

۱-۲-۱. کنوانسیون بین‌المللی حفاظت از ارقام جدید گیاهی^۱

قبل از رژیم تریپس و سازمان تجارت جهانی، توسعه قانونی در زمینه حفاظت از گونه‌های گیاهی از طریق یک سری اسناد که از سوی اتحادیه بین‌المللی برای حفاظت از گونه‌های جدید گیاهان اداره می‌شد، تکامل یافت. پیدایش اتحادیه بین‌المللی برای حفاظت از گونه‌های جدید گیاهان را می‌توان در دهه ۱۹۵۰ جستجو و ردیابی کرد؛ زمانی که صنعت اصلاح نژاد در اروپا طرح حقوق پرورش‌دهندگان نباتات را پیش برد و برای افزایش حفاظت در ازای بذره‌ای با کیفیت، پیشنهادهای مؤثری ارائه کرد (Suthersanen, Dutfield, 2008: 186; Lertdhamtewe, 2013: 392).

در سال ۱۹۵۷، دولت فرانسه کنفرانسی در مورد حمایت از گونه‌های جدید گیاهان برگزار کرد و بر ایده حقوق پرورش‌دهندگان گیاه تأکید کرد. این اقدام، در ابتدا منجر به ایجاد اتحادیه بین‌المللی برای حفاظت از گونه‌های جدید گیاهان و تصویب اولین متن کنوانسیون شد (Llewelyn, Adcock, 2006: 136). هنگامی که کنوانسیون در سال ۱۹۶۸ لازم‌الاجرا شد، هدف این بود که اطمینان حاصل شود که اعضای اتحادیه، دستاوردهای پرورش‌دهندگان گونه‌های گیاهی جدید را با اعطای حفاظت مالکیت فکری بر اساس مجموعه‌ای از اصول مشخص شده به آن‌ها، تأیید می‌کنند. اتحادیه بین‌المللی برای حفاظت از گونه‌های جدید گیاهان، خود را مکانیزمی، می‌داند که اعضا می‌توانند با آن یکی شوند و از مزایای متعددی از جمله سرمایه‌گذاری، انتقال فناوری

1. Union internationale pour la protection des obtentions végétales (upov)

و توسعه برخوردار شوند.^۱ نسخه اصلی کنوانسیون اتحادیه دو بار در سال‌های ۱۹۷۸ و ۱۹۹۱ مورد بازنگری قرار گرفت و این بازنگری‌ها حقوق پرورش دهندگان را برای حفظ کیفیت اصلی به‌عنوان مکانیزم پرورش دهندگان افزایش داد. به‌طور خاص، در آخرین بازنگری، حقوق اصلاح کنندگان از ماده تکثیر گونه‌های گیاهی به برداشت و همچنین طیف اعمال حقوق اصلاح کنندگان نباتی ارتقا و گسترش یافت (Jain, 2013: 392; Lertdhamtewe, 2020: 2).

هدف کلی این بازنگری به‌ویژه تقویت حقوق پرورش دهندگان نباتات بود (Jackson, 2000: 825-837). اتحادیه بین‌المللی برای حفاظت از گونه‌های جدید گیاهان تمایل دارد وضعیت اتحادیه اروپایی را منعکس کند؛ زیرا اعضای آن عمدتاً کشورهای اروپایی هستند و تنها چند کشور آسیایی و سایر کشورها دیگر به آن پیوسته‌اند.^۲ بااین‌حال، کنوانسیون در حال حاضر تنها توافق‌نامه بین‌المللی است که حمایت قانونی از گونه‌های گیاهی را فراهم می‌کند و به‌طور فعال، درگیر شناساندن خود در مقیاس جهانی است و همچنین از سوی ایالات متحده و اتحادیه اروپا از طریق تجارت آزاد دوجانبه پیش می‌رود تا جایی که کشورهای در حال توسعه، از جمله بسیاری از کشورهای آسیایی تمایل دارند به این اتحادیه بپیوندند (Sanderson, 2017: 5, 56).

۲-۲-۱. کنوانسیون تنوع زیستی^۳

حفاظت از گونه‌های گیاهی در معاهده تریپس را نمی‌توان از کنوانسیون تنوع زیستی جدا کرد. به‌طورکلی در بند ۱۹ بیانیه وزیران دوحه به شورای تریپس دستور داده شد تا تعامل بین تریپس و کنوانسیون تنوع زیستی را در بررسی کلی قسمت (ب) بند ۳ ماده ۲۷ در رابطه با حفاظت از گیاهان را در بند ۱۹ در نظر بگیرد. بنابراین، مجموعه‌ای از مقررات کنوانسیون تنوع زیستی مربوط به بحث در مورد مسائل حفاظت از گیاه است. طبق ماده ۱، اهداف کنوانسیون «حفاظت از تنوع زیستی، استفاده پایدار از اجزای آن و به اشتراک‌گذاری عادلانه از مزایای ناشی از استفاده از منابع ژنتیکی» است. از این نظر اهداف کلی کنوانسیون تنوع زیستی با اهداف کنوانسیون اتحادیه بین‌المللی برای حفاظت از گونه‌های جدید گیاهان متفاوت است که این فقط مربوط به حمایت از حقوق افراد (حقوق پرورش دهندگان) در مورد مواد گیاهی بود (Lertdhamtewe, 2013: 392). به‌طورکلی، کنوانسیون تنوع زیستی چارچوبی خاص برای دولت‌ها فراهم می‌کند تا نخست، دسترسی به منابع بیولوژیکی و دانش سنتی را تنظیم کند و از اشتراک عادلانه منافع اطمینان حاصل کند. دوم، توانمندسازی جوامع محلی در کشورهای عضو برای کنترل استفاده از منابع دانش سنتی خود صورت بگیرد و اطمینان حاصل شود که منافع

1. UPOV contends that a number of benefits can be derived from the protection of plant varieties under its regime. See UPOV Report on the Impact of Plant Variety Protection (UPOV Publication 2005) 12
2. Members of UPOV: <https://www.upov.int/export/sites/upov/members/en/pdf/status.pdf>
3. Convention on Biological Diversity (CBD).

حاصل از استفاده تجاری گسترده‌تر از دانش، با آن‌ها به اشتراک گذاشته می‌شود (Lertdhamtewe, 2013: 392).

۱-۲-۳. سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد^۲ (فائو)

سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد مانند کنوانسیون تنوع زیستی و پیمان بین‌المللی منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی ابزاری الزام‌آور در مورد مدیریت منابع ژنتیکی گیاهی در سطح بین‌المللی تنظیم می‌کند. از آنجایی که قوانین پیمان بین‌المللی منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی مربوط به منطقه تنوع گیاهی است، حفاظت آن‌ها باید در نظر گرفته شوند. چارچوب بین‌المللی برای منابع ژنتیکی گیاهی، همان‌طور که توسط پیمان بین‌المللی منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی نشان داده شده است، از لحاظ تاریخی در چارچوب فائو تکامل و توسعه یافته است. پیمان بین‌المللی منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی، در واقع بازنگری در تعهد بین‌المللی در مورد منابع ژنتیکی گیاهی است که در ۲۹ ژوئن ۲۰۰۴ تأسیس شد (خادمی و عباسی، ۱۳۸۹: ۱۱۲). هنگام لازم‌الاجرا شدن کنوانسیون تنوع زیستی که لزوم هماهنگ کردن مفاد مربوط به تعهد بین‌المللی با مفاد کنوانسیون تنوع زیستی را مطرح کرد، یکی از بحث‌برانگیزترین موضوعات در مذاکرات، تهیه پیش‌نویس مواد مربوط به دسترسی به منابع بیولوژیکی و حقوق کشاورزان بود (Lertdhamtewe, 2013: 393). به‌طور خلاصه، پیمان بین‌المللی منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی، بر کشاورزی پایدار و امنیت غذایی، تقسیم عادلانه منافع ناشی از بهره‌برداری از منابع ژنتیکی گیاهی و حقوق کشاورزان برای مشارکت در تصمیم‌گیری‌ها تمرکز دارد. ۳. همچنین بر مشارکت کشاورزان در مدیریت کشاورزی تأکید می‌کند، اما بر حقوق آن‌ها اشاره‌ای ندارد. این معاهده همچنین یک سیستم چندجانبه برای تسهیل دسترسی به منابع ژنتیکی و تقویت اشتراک منافع ناشی از استفاده از آن‌ها را معرفی می‌کند. ۴. این معاهده در حال حاضر توسط ۱۵۰ کشور تصویب و یا امضا گردیده که ۱۷ کشور آسیایی آن را تصویب و تایلند نیز آن را امضا نموده است. ۵. از آنجاکه این معاهده به تازگی پدیدار شده است، تأثیر آن ناشناخته است (Lertdhamtewe, 2013: 393).

۱. کنوانسیون ملل متحد در مورد تنوع زیستی، امضاء در ۵ ژوئن ۱۹۹۲ (لازم‌الاجرا شده در ۲۹ دسامبر ۱۹۹۳) مواد ۱، ۸ و ۱۵.

2. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO)

3. ITPGRFA, Arts 1, 5, 6.

4. Ibid, Arts 10,13.

5. For a list of ITPGRFA members, see <http://www.planttreaty.org/content/members-contracting-parties> (accessed 1 January 2023)

۱-۲-۴. قانون و چارچوب سیاست حاکم بر حفاظت از گیاهان در کشورهای آسیا

تا به امروز، اکثر کشورهای آسیایی رژیم‌های حفاظت از گیاهان را در پاسخ به تعهدات خود تحت تعهدات تریپس اجرا کرده‌اند. حتی برخی از کشورها قبل از تریپس، قانون حفاظت از ارقام گیاهی داشتند. به عنوان مثال، ژاپن و رژیم اشغالگر (ژاپن در ۱۹۴۷ و ۱۹۵۹ و رژیم اشغالگر در ۱۹۷۳). تعداد بسیار کمی از کشورهای منطقه تا سال ۲۰۱۲ هیچ قانون حفاظت از ارقام گیاهی نداشتند؛ مانند افغانستان، بحرین، قطر، عمان، کره شمالی، قرقیزستان، مغولستان، مالدیو، سوریه، یمن. اگرچه کشورهایی مانند بحرین، برونئی، مالدیو، قطر و امارات متحده عربی ممکن است به دلیل آنکه کشاورزی، فعالیت اقتصادی اساسی آن‌ها نیست، علاقه‌ای به طراحی رژیم‌های مالکیت حقوق مالکیت برای پوشش گونه‌های گیاهی نداشته باشند، اما از آنجایی که عضو سازمان تجارت جهانی هستند، استثنا نیستند. ۲ کشورهایی مانند مالدیو، مغولستان، میانمار، نپال و سریلانکا که به عنوان کشورهای در حال توسعه طبقه‌بندی می‌شوند تا سال ۲۰۱۶ فرصت داشتند تا به تعهدات خود به موجب تریپس پاسخ دهند. به دلیل تفاوت‌های قابل توجه در موقعیت‌های ملی، کشورهای آسیایی رویکردهای متفاوتی را برای حفاظت از گیاهان اتخاذ کرده‌اند. برخی از کشورها، به ویژه در خاورمیانه و شرق آسیا، کنوانسیون اتحادیه بین‌المللی برای حفاظت از گونه‌های جدید گیاهان را در پاسخ به تعهدات خود تحت تریپس تصویب کرده‌اند؛ مانند چین، جمهوری آذربایجان، گرجستان، ژاپن، سنگاپور، ترکیه، کره جنوبی، ویتنام (Lertdhamtewe, 2013: 394). با این حال، اکثریت قریب به اتفاق کشورهای منطقه، کشورهای در حال توسعه هستند و بنابراین عضو اتحادیه بین‌المللی برای حفاظت از گونه‌های جدید گیاهان نیستند. آن‌ها تا حدودی تمایلی به پذیرش کنوانسیون اتحادیه بین‌المللی برای حفاظت از گونه‌های جدید گیاهان ندارند؛ زیرا این احساس قوی وجود دارد که مدل اتحادیه بین‌المللی برای حفاظت از گونه‌های جدید گیاهان می‌تواند به جوامع محلی کشاورزی، مدیریت تنوع زیستی و حفاظت از دانش سنتی ضرر برساند (Sell, 2017: 79-106). بسیاری از کشورهای در حال توسعه نیز معتقدند که اتحادیه بین‌المللی برای حفاظت از گونه‌های جدید گیاهان، بیشتر برای کشورهای توسعه یافته مناسب است؛ جایی که کشاورزی اساساً در مقیاس بزرگ است و مانند اروپا تحت سلطه پرورش دهندگان و صنایع بین‌المللی بذر است (Ragavan, O'shields, 2007: 98).

برای کشورهای در حال توسعه، مهم‌ترین مسئله، ایجاد توازن بین حمایت از حقوق مالکیت فکری و معنوی در کنار سایر مسائل اجتماعی مانند تشویق تنوع زیستی، تسهیل دسترسی به منابع ژنتیکی گیاهی، به رسمیت شناختن حقوق کشاورزان، ترویج اشتراک عادلانه منافع و حفاظت از دانش سنتی است. در نتیجه، برای

1. Plant Variety Protection—No 41/29 The Seeds and Seedlings Law (1947) (Japan); Patent Law (1959) (Japan); and Plant Breeders' Rights Law 5733 – 1973 (1973) (Israel).

2. For a list of WTO members, see https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm

کشورهای در حال توسعه ضروری است، ضمن اصلاح دایره منفعت عمومی در این حوزه به معرفی استثنائات منافع عمومی بپردازند تا بتوانند اثرات حفاظت از حقوق مالکیت فکری را با مسائل رفاه ملی متعادل کند (Helfer, 2004: 82-87). به جای معرفی قوانین حفاظت از گیاهان بر اساس قوانین نمونه اتحادیه بین‌المللی برای حفاظت از گونه‌های جدید گیاهان،^۱ چندین کشور به‌ویژه در جنوب و جنوب شرق آسیا، شکل خاصی از حفاظت از گونه‌های گیاهی را معرفی کرده‌اند. به این ترتیب که برخی از اصول دسترسی کنوانسیون تنوع زیستی و پیمان بین‌المللی منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی را ادغام کرده‌اند؛ و در نتیجه تعادلی بین صیانت کامل از منافع عمومی از یک سو و ضرورت اتخاذ موضع در جهت حفظ منافع پرورش دهندگان از سوی دیگر ایجاد کنند (Lertdhamtewe, 2013: 394).

۳-۱. سیستم ثبت ارقام گیاهی

حمایت قانونی از اختراعات مربوط به گیاهان تحت سیستم ثبت اختراع در آسیا را می‌توان در کشوری مانند ژاپن مشاهده کرد که از این فرصت تریپس استفاده کرده است و به پرورش دهندگان گیاهی و زیست فناوریها اجازه می‌دهد تا برای گونه‌های جدید گیاهان حمایت‌هایی ایجاد کنند، مشروط بر اینکه الزامات خاصی داشته باشند. به‌طور خاص، قانون ثبت اختراع ژاپن امکان ثبت اختراع گونه‌های جدید گیاهان را فراهم می‌کند. شرایط ثبت اختراع در قانون ثبت اختراع ژاپن دقیقاً بر اساس معیارهای تریپس است. در ژاپن، اختراع مربوط به گیاه در صورتی می‌تواند از حمایت حق اختراع برخوردار شود که سه معیار متمایز برای ثبت اختراع را برآورده کند: تازگی و نوآوری و سودمندی صنعتی. این به مدت ۲۰ سال از تاریخ ثبت درخواست ثبت اختراع اعطا می‌شود و به دارنده اختراع حقوق انحصاری برای استفاده تجاری از اختراع ثبت شده را می‌دهد. ۲. حفاظت از گیاهان از طریق رژیم حق ثبت اختراع در سایر کشورهای آسیایی از جمله کویت، لبنان و تاجیکستان نیز قابل مشاهده است. با این وجود، اکثر کشورهای منطقه این رویکرد را نپذیرفته‌اند. این امر را می‌توان به عوامل متعددی به این شرح نسبت داد: ۱. نگرش تاریخی کشورهای آسیایی نسبت به حمایت از حقوق مالکیت فکری؛ ۲. اهمیت استراتژیک و فرهنگی فهمیده شده از غذا، اصلی است که در تضاد با ایجاد رژیم حقوق مالکیت خصوصی است؛ ۳. این تصور که در این زمینه، رژیم رسمی حقوق مالکیت فکری مانند حق ثبت اختراع، به‌طور نابرابر پرورش دهندگان و زیست فناوریها را غنی می‌کند (Lertdhamtewe, 2013: 395).

1. UPOV-style

2. Patent Law (1959) Japan, n 67(1).

همچنین یک سیستم قانونی جایگزین برای حفاظت از گونه‌های گیاهی در ژاپن وجود دارد. نظام حقوقی حفاظت از گیاهان در قانون حفاظت از ارقام گیاهی و بذر سال ۱۹۹۸ تجویز شده است که با متن کنوانسیون کنوانسیون ۱۹۹۱ یکسان است.

همان‌طور که در بالا ذکر شد، قسمت (ب) بند ۳ ماده ۲۷ تریس به اعضای سازمان تجارت جهانی اجازه می‌دهد تا گیاهان را از قابلیت ثبت اختراع مستثنا کنند و همچنین از حمایت گونه‌های گیاهی با سیستم ثبت اختراع خودداری کنند؛ مشروط بر اینکه از نتایج اصلاح نباتات با سیستم مشابه محافظت کنند.

۴-۱. رژیم حقوقی پرورش‌دهندگان نباتات

معرفی یک مدل حقوقی برای پرورش‌دهندگان گیاهی در آسیا به تدریج در چارچوب کنوانسیون بین‌المللی حفاظت از ارقام جدید گیاهی توسعه یافته است. برای تحت حمایت قرار گرفتن کنوانسیون ۱۹۷۸، گونه‌های گیاهی باید از سایر گونه‌های دیگر با توجه به ویژگی‌های تولیدمثل جنسی و تکثیر رویشی، به روشنی قابل تمایز و به اندازه کافی همگن باشند.^۱ تحت کنوانسیون ۱۹۷۸، دامنه حمایت از حقوق پرورش‌دهندگان توسعه یافته است و مواردی از قبیل حمایت از بازاریابی تجاری و پیشنهاد برای فروش و بازاریابی مواد زایشی یا رویشی از انواع مختلف را در بر گرفت.^۲ همچنین مهم‌تر از مواردی که ذکر شد، کنوانسیون «امتیازات کشاورزان» را به رسمیت شناخت. کشاورزان مجاز به استفاده مجدد از مواد تکثیر شده از برداشت سال قبل هستند و می‌توانند آزادانه دانه‌های گونه‌های حفاظت شده را با سایر کشاورزان مبادله کنند. پرورش‌دهندگان نباتات همچنین مجاز به استفاده از ارقام حفاظت شده برای پرورش و تجاری‌سازی سایر ارقام جدید هستند.^۳ در حال حاضر چین تنها کشور آسیایی است که از کنوانسیون ۱۹۷۸ پیروی می‌کند (Mo, J, 2001: 877).

طبق کنوانسیون بین‌المللی حفاظت از ارقام جدید گیاهی ۱۹۹۱، ارقام گیاهی باید جدید، متمایز، یکنواخت و پایدار باشند.^۴ محققان برجسته، مانند داتفیلد، ساترسانن و راگاون، نسخه ۱۹۹۱ را به دلیل تغییر استانداردهای واجد شرایط، به نفع پرورش‌دهندگان با تکنولوژی پیشرفته‌تر نسبت به سایر کشاورزان (که این امر منجر به انگیزه‌های ناخوشایند سایر کشاورزان برای رشد محصولات اصلاح شده ژنتیکی می‌شود) مورد انتقاد قرار دادند (Lertdhamtewe, 2013: 394). به علاوه، متن کنوانسیون ۱۹۹۱ دامنه حفاظت را گسترش داده است و نه تنها مواد تکثیر شده از ارقام حفاظت شده را پوشش می‌دهد، بلکه مواد برداشت شده از گونه‌های محافظت شده و مشتق شده از آن‌ها را نیز پوشش می‌دهد (Ragavan, O'shields, 2007: 106-9). همچنین کنوانسیون ۱۹۹۱ حفاظت را از حداقل ۱۵ سال به حداقل ۲۰ سال افزایش داد.^۵ آخرین نسخه کنوانسیون بین‌المللی حفاظت از ارقام جدید گیاهی، حقوق و امتیازات کشاورزان را محدود می‌کند. به عنوان مثال، حقوق پرورش‌دهندگان را به

1. The 1978 UPOV Convention, Art 7.

2. Ibid, Art 6.

3. Ibid, Art 5.

4. The 1991 UPOV Convention, Arts 6–9.

5. Ibid, Art 19

کلیه تولیدات، تولیدمثل ارقام و گونه‌ها و همچنین گونه‌های گیاهی عمومی و خاص تعمیم می‌دهد. ۱. استثنای باقیمانده از این حقوق، اعمالی است که به صورت خصوصی و برای اهداف غیرتجاری، آزمایش‌ها و پرورش و بهره‌برداری از گونه‌های دیگر گیاهی انجام می‌شود. ۲. درواقع کشاورزان، دیگر حق ذخیره و مبادله بذر بر اساس قانون ۱۹۹۱ را ندارند. اکنون کشورها فقط می‌توانند به نسخه ۱۹۹۱ کنوانسیون پیوندند و به همین دلیل است که اکثریت قریب به اتفاق کشورهای منطقه آسیا در برابر تصویب کنوانسیون ۱۹۹۱ مقاومت کرده‌اند. اکثر کشورهای آسیایی که کنوانسیون را امضا نکرده‌اند، جمعیت کشاورزی زیادی دارند و ترجیح می‌دهند سیستم «منحصر به فرد»^۳ خود را برای حفاظت از گیاهان اتخاذ کنند (Lertdhamtewe, 2013: 394).

در زمان نگارش، سیستم حقوق پرورش‌دهندگان نباتات ارائه شده توسط کنوانسیون بین‌المللی حفاظت از ارقام جدید گیاهی ۱۹۹۱ توسط ۱۴ کشور در آسیا تصویب شده است: آذربایجان (۲۰۰۴)، گرجستان (۲۰۰۸)، رژیم اشغالگر (۱۹۷۹)، ژاپن (۱۹۸۲)، اردن (۲۰۰۴)، کره جنوبی (۲۰۰۲)، قرقیزستان (۲۰۰۰)، عمان (۲۰۰۹)، سنگاپور (۲۰۰۴)، ترکیه (۲۰۰۷)، ازبکستان (۲۰۰۴)، ژاپن، کره جنوبی ویتنام (۲۰۰۶). ۴. همچنین کشورهای آسیایی که کنوانسیون بین‌المللی حفاظت از ارقام جدید گیاهی را امضا یا تصویب نکرده‌اند، اما فقط قوانین حفاظت از ارقام گیاهی خود را بر اساس کنوانسیون تنظیم کرده‌اند، شامل ارمنستان (۱۹۹۹)، هنگ‌کنگ (۱۹۹۷)، عراق (۲۰۰۴)، ایران (۲۰۰۳)، قزاقستان (۱۹۹۹)، پاکستان (۲۰۰۰)، عربستان سعودی (۲۰۰۴)، تایوان (۲۰۰۴) و ترکمنستان (۲۰۱۱) می‌باشند. ۵.

۱-۵. قوانین حفاظت از گونه‌های گیاهی از طریق سیستم‌های «منحصر به فرد»^۶

سیستم «منحصر به فرد» نوع دیگری از حمایت قانونی را برای گونه‌های گیاهی فراهم می‌کند. این حمایت از گونه‌های گیاهی یک چارچوب قانونی است که حقوق مالکیت فکری را به پرورش‌دهندگان گیاهان برای گونه‌های جدیدی از گیاهانی که ایجاد کرده‌اند اعطا می‌کند (Dhar, 2002: 7). همان‌طور که قبلاً ذکر شد، توافق‌نامه تریپس به اعضای سازمان تجارت جهانی، برای طراحی سیستم‌های حمایت از ارقام گیاهی ۷ خود، انعطاف‌پذیری قابل توجهی را می‌دهد و بسیاری از کشورهای آسیایی، به‌ویژه کشورهای آسیای جنوبی و جنوب شرقی، از این

1. Ibid, Art 14.

2. Ibid, Art 15.

3. self-serving sui generis system

4. STATUS IN RELATION TO THE INTERNATIONAL UNION FOR THE PROTECTION OF NEW VARIETIES OF PLANTS (UPOV) as of May 23, 2023

5. ilbid

6. sui generis

7. pvp

انعطاف‌پذیری با معرفی قوانین حفاظت از گیاهان خاص استفاده کرده‌اند.^۱ این کشورها اغلب نگرانی‌های عمومی خاصی دارند: حفاظت از تنوع زیستی؛ رعایت تکنیک‌های کشاورزی سنتی؛ تضمین امنیت غذایی، دارویی و منابع ژنتیکی. چنین نگرانی‌هایی هنگام انتخاب یک سیستم حقوق مالکیت فکری برای گونه‌های گیاهی، موقعیت منحصربه‌فردی را برای آن‌ها ایجاد کرد؛ بنابراین احساس کردند که هرگونه قوانین حفاظت از گونه‌های گیاهی که در پاسخ به تریپس تصویب می‌شود، باید برای منعکس کردن شرایط خاص اجتماعی اقتصادی آن‌ها وضع شود (Lertdhamtewe, 2013: 395). رژیم «منحصربه‌فرد» برای حفاظت مالکیت فکری از گونه‌های گیاهی، استراتژی مرجح برای کشورهای آسیایی است؛ زیرا انعطاف‌پذیری ویژه‌ای را در شکل و نوع و چگونگی حفاظت از گیاهان ارائه می‌دهد که در غیر این صورت سیستم‌های رسمی حقوق مالکیت فکری، مانند اختراعات یا الگوی حقوق پرورش‌دهندگان گیاهی که در کنوانسیون بین‌المللی حفاظت از ارقام جدید گیاهی تصریح شده است، باید مورد توجه قرار گیرد که تبعاً نسبت به سیستم «منحصربه‌فرد» از انعطاف کمتری برخوردار هستند (Lertdhamtewe, 2013: 395).

مسلماً، قوانین حمایت از ارقام گیاهی اختصاصی چندین کشور در آسیا تحت تأثیر چارچوب سیاست کنوانسیون تنوع زیستی و پیمان بین‌المللی منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی است که این کشورها به آن دسترسی داشتند (Ibid: 395). تایلند یکی از اولین کشورهای آسیایی بود که از تریپس پیروی کرد و نخستین کشوری بود که یک سیستم حفاظت از گیاه «منحصربه‌فرد» را معرفی کرد که با مدل کنوانسیون بین‌المللی حفاظت از ارقام جدید گیاهی متفاوت بود (Lertdhamtewe, 2012: 187-9). سایر کشورها از این روش پیروی کردند و قوانین سیستم‌های حمایت از ارقام گیاهی مستقل خاص کشور خود را پدید آوردند. اندونزی در سال ۲۰۰۰، ۲ هند در سال ۲۰۰۱، ۳ فیلیپین در سال ۲۰۰۲، بوتان در سال ۲۰۰۳، مالزی در سال ۲۰۰۴، لائوس در سال ۲۰۰۷ و کامبوج در سال ۲۰۰۸ قوانین منحصربه‌فرد و بومی خود را تصویب کردند (Lertdhamtewe, 2013: 396). بنابراین، مدل سیستم‌های حمایت از ارقام گیاهی «منحصربه‌فرد» تایلند نقطه شروع و الگویی را برای در نظر گرفتن قوانین جایگزین «منحصربه‌فرد» برای حفاظت از گونه‌های گیاهی در آسیا ارائه می‌کند.

در یک نگاه کلی تفاوت‌های کنوانسیون (آخرین نسخه آن یعنی ۱۹۹۱) و سیستم منحصربه‌فرد ابداعی (تایلند) را در موارد ذیل می‌توان خلاصه نمود: ۱. بر اساس کنوانسیون حفاظت از گونه‌های گیاهی برای اهداف بازاریابی تجاری، پیشنهاد برای فروش و بازاریابی مواد زایشی یا رویشی به‌عنوان انواع مختلف باشد. اما در سیستم

۱. ارمنستان، بنگلادش، بوتان، کمبودیا، هنگ کنگ، هند، اندونزی، عراق، ایران، قزاقستان، لائوس، مالزی، پاکستان، فیلیپین، عربستان سعودی، تایوان، تایلند و ترکمنستان

2. Laws of Republic of Indonesia No 29 of 2000 on Plant Variety Protection (2000) (Indonesia) (PVP Act of Indonesia).

3. The Protection of Plant Varieties and Farmers' Rights Act (2001) (India) (PPVFR Act of India)

منحصربه‌فرد ابداعی، دامنه حفاظت فراتر از کنوانسیون رفته و مواردی از قبیل تولید، فروش یا توزیع به هر نحو، واردات، صادرات و ... نیز بسط داده شده است؛ ۲. کنوانسیون مدت‌زمان حمایت را ۲۵ سال برای درختان و ۲۰ سال برای انواع دیگر گونه‌های گیاهی ذکر کرده؛ درحالی‌که سیستم منحصربه‌فرد ابداعی ۲۷ سال برای درختان و ۱۲ یا ۱۷ سال برای سایر گونه‌های گیاهی عنوان کرده است؛ ۳. اما مهم‌ترین تفاوت در این است که کنوانسیون حقوق و امتیازات کشاورزان را محدود نموده است؛ درحالی‌که سیستم منحصربه‌فرد ابداعی حقوق کشاورزان و مردم محلی را از طریق مقرراتی برای حمایت از ارقام موجود، به رسمیت می‌شناسد (Ibid: 396). طبق قانون حفاظت از تنوع گیاهی تایلند (قانون حمایت از ارقام گیاهی)، ۱ ارقام گیاهی را می‌توان با تفکیک در دو دسته اصلی محافظت کرد: الف. گونه‌های گیاهی جدید؛ و ب. گونه‌های گیاهی موجود. ۲ برای واجد شرایط بودن حفاظت، ارقام گیاهی جدید باید چهار معیار متمایز را رعایت کنند: تازگی، متمایز بودن، یکنواختی و پایداری. ۳ برخی از مفسران اشاره می‌کنند که الزامات واجد شرایط بودن در قانون حمایت از ارقام گیاهی تایلند را می‌توان در متن کنوانسیون ۱۹۸۷ ردیابی کرد، اگرچه سایر ویژگی‌ها ممکن است متفاوت باشند؛ به‌عنوان مثال، قانون حمایت از ارقام گیاهی تایلند نشان می‌دهد که هر درخواست باید شامل نام گونه گیاهی جدید و همچنین منشأ جغرافیایی آن و تمام اطلاعات مربوط به استفاده از مواد ژنتیکی در فرآیند اصلاح یا توسعه ارقام گیاهی جدید باشد. ۴ همچنین به‌طور مشابه، قانون حفاظت از ارقام گیاهی هند ۵ جزئیات منشأ گونه جدید گیاهی و تمام اطلاعات مربوط به مشارکت هر کشاورز، جامعه روستایی، مؤسسه یا سازمان در پرورش یا توسعه ارقام جدید را می‌طلبد. ۶ درواقع چنین الزاماتی به معنای محدود کردن اعمال فریبکارانه در داخل کشور است و به‌عنوان گذرنامه برای انتقال ذخایر ژنتیکی ارقام گیاهی عمل می‌کند (Lertdhamtewe, 2013: 397).

بر اساس قانون حفاظت از ارقام گیاهی تایلند، پرورش‌دهندگان گونه‌های جدید دارای حقوق انحصاری برای حفظ و ممانعت از تولید، فروش، توزیع به هر شکلی، واردات یا صادرات گونه‌های گیاهی هستند؛ به‌طوری‌که بدون اجازه آن‌ها نمی‌توان این اقدامات را انجام داد. ۷ علاوه بر این، قانون حفاظت از ارقام گیاهی تایلند بسته به انواع گونه‌های گیاهی، مدت‌های مختلف حفاظت را ارائه می‌کند و برخلاف کنوانسیون بین‌المللی حفاظت از ارقام جدید گیاهی، ارقام گیاهی بسته به نوع آن، مدت مشخص ۱۲ یا ۱۷ ساله دارند. ۸ بنابراین، طبق قانون حفاظت از

1. Plant Variety Protection Act B E 2542 (1999) (Thailand) (PVP Act of Thailand).

2. Ibid.

3. Ibid, ss 11 and 12.

4. PVP Act of Thailand, above, n 66, s 19(1) and (3).

5. PPVFR

6. PPVFR Act of India, above, n 60, s 18(e).

7. PVP Act of Thailand, above, n 66, § 33.

8. Ibid, s 31.

ارقام گیاهی تایلند، مدت حفاظت کوتاهتر از کنوانسیون بین‌المللی حفاظت از ارقام جدید گیاهی است. به نظر می‌رسد بسیاری از کشورها مانند هند، مالزی و لائوس از این رویکرد حمایت می‌کنند و مدت حفاظت کوتاهتری را برای گونه‌های جدید گیاهان در مقایسه با کنوانسیون بین‌المللی حفاظت از ارقام جدید گیاهی ارائه می‌دهند.^۱ دلیل این امر ممکن است ترس از ایجاد انحصار مواد غذایی تولید شده توسط سیستم حقوق مالکیت فکری باشد. با این حال به نظر می‌رسد چنین مدت حفاظتی، مشکلات بالقوه‌ای ایجاد کند؛ زیرا ارائه یک سیستم خاص برای حفاظت از گونه‌های گیاهی که حفاظت کمتری را در نظر می‌گیرد ممکن است انگیزه کمی برای تحقیق و توسعه بیشتر در این زمینه ایجاد کند (Masarek, 2010: 433-64).

مهم‌ترین ویژگی‌های قانون حمایت از ارقام گیاهی تایلند در عناوینی است که از کنوانسیون بین‌المللی حفاظت از ارقام جدید گیاهی منحرف می‌شود (Lertdhamtewe, 2014: 142). قانون حمایت از ارقام گیاهی تایلند با گنجاندن مفهوم حقوق کشاورزان در پیمان بین‌المللی، منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی و حقوق سنتی کشاورزان را برای ذخیره و استفاده مجدد از دانه‌های حاصل از برداشت خود به رسمیت می‌شناسد.^۲ حق سنتی کشاورزان معمولاً به عنوان «امتیاز کشاورزان» یا معافیت «بذر ذخیره شده توسط کشاورزان» نامیده می‌شود. این معافیت، یکی از انحرافات عمده از کنوانسیون بین‌المللی حفاظت از ارقام جدید گیاهی در قانون حمایت از ارقام گیاهی تایلند است که به کشاورزان این امکان را می‌دهد که دانه‌های محصولاتی را که در فصول بعدی رشد می‌کنند برای تولید محصولات بعدی نگهداری کنند.^۳ حق کشاورزان در ذخیره بذر برای کشوری مانند تایلند که در آن کشاورزی توسط کشاورزان کوچک انجام می‌شود، بسیار مهم است. بنابراین، کشورهایی با پیشینه‌های اجتماعی اقتصادی مشابه، مانند اندونزی، هند، فیلیپین، بوتان، مالزی و لائوس، برخی از معافیت‌های حقوق کشاورزان را نیز در قوانین حفاظت از ارقام گیاهی خود لحاظ کرده‌اند.^۴ شایسته است که چنین مکانیزمی در حقوق سایر کشورهایی که کشاورزی آن‌ها توسط جوامع محلی و کشاورزان کوچک از جمله ایران رونق دارد پیش‌بینی شود.

یکی دیگر از انحرافات قابل توجه در کنوانسیون حفاظت از ارقام گیاهی جدید، در مجموعه‌ای از مقررات برای حمایت قانونی از گونه‌های موجود نهفته است. به عنوان مثال حمایت قانونی ارائه شده از گونه‌های گیاهی محلی

1. See PPVFR Act of India, above, n 60, § 24; PVP Act of Malaysia, above, n 63, § 32; and PVP Act of Laos, above, n 64, § 70

2. ITPGRFA, above, n 8, Art 9.3

3. PVP Act of Thailand, above, n 66, s 33(4).

4. PVP Act of Indonesia, above, n 59, § 10; PPVFR Act of India, above, n 60, § 39(1) (iv); PVP Act of the Philippines, above, n 61, § 43(d); PVP Act of Bhutan, above, n 62, s 18(a); PVP Act of Malaysia, above, n 63, § 31(d); and PVP Act of Laos, above, n 64, § 72(4).

تحت قانون حفاظت از ارقام گیاهی تایلند، به‌عنوان نشانه‌ای از موفقیت در ایجاد حقوق مالکیت اجتماعی در نظر گرفته می‌شود که برخلاف حق ثبت اختراع یا کنوانسیون حفاظت از ارقام گیاهی جدید، حقوق را به کشاورزان محلی، قبایل یا گروه‌های بومی اختصاص می‌دهد. قانون حفاظت از ارقام گیاهی تایلند منعکس‌کننده فلسفه مالکیت اجتماعی است که به کشاورزان یا جوامع محلی اجازه می‌دهد تا حقوق مالکیت فکری و معنوی انواع محصولات موجود در ایالت خود را داشته باشند، مشروط بر اینکه الزامات خاصی برآورده شود (Lertdhamtewe, 2015: 386). برخی از کشورهای آسیایی تمایل دارند مقررات حفاظت از ارقام گیاهی خود را شبیه به متن قانون حفاظت از ارقام گیاهی تایلند بنویسند. برای مثال، قانون حفاظت از ارقام گیاهی هند، نوعی مقررات مشابه قانون تایلند را با اجازه دادن به کشاورزان محلی برای ثبت انواع گیاه (مثلاً گونه‌های موجود) ارائه می‌کند.^۲ کشورهای دیگر عبارت‌اند از اندونزی و بوتان و لائوس.^۳

همچنین مقررات بومی‌سازی شده که از گونه‌های گیاهی محلی حمایت می‌کنند، مانند قوانین حفاظت از ارقام گیاهی تایلند که مصداقی است که ضمن در نظر گرفتن منافع عمومی به‌وضوح به اهداف کنوانسیون تنوع زیستی پایبند است و به دغدغه شورای تریپس^۴ پاسخ می‌دهد.^۵ درحالی‌که هدف سیستم‌های حفاظت از ارقام اختصاصی که توسط این کشورهای آسیایی اجرا شده و توسعه یافته‌اند، قابل ستایش است. ضعف‌ها و کاستی‌ها و اشکالات قوانین در حوزه‌های حفاظت از گونه‌های گیاهی موضوع بحث‌های زیادی بوده است. تسهیلات اخیر در مورد قانون حفاظت از ارقام گیاهی تایلند با توجه به حمایت از حقوق و دانش محلی ثابت کرده است که هیچ کشاورز یا جوامع محلی هنوز نتوانسته است از مزایای مفاد سخاوتمندانه آن بهره‌برد (Lertdhamtewe(b), 2013: 17-8). هر کشوری نیز که از تایلند پیروی کند با وضعیت مشابهی روبه‌رو خواهد شد (Dang, Goel, 2009: 9-307). می‌توان گفت که قوانین حفاظت از ارقام گیاهی اختصاصی این کشورها تا حدودی حمایت ناکافی از حقوق جوامع محلی را فراهم می‌کند؛ زیرا هیچ وسیله عملی برای برخورداری جوامع محلی از مزایای آن ایجاد نمی‌کند (Lertdhamtewe, 2013). باید دید که چگونه چارچوب مستقل رژیم «منحصربه‌فرد» برای حفاظت از گونه‌های گیاهی توسعه یافته توسط این کشورهای آسیایی می‌تواند به شیوه‌های عملی کارآمد تحقق یابد.

1. Ibid, ss 43 to 51. For a discussion, see Lertdhamtewe, above, n 58, 191.

2. PPVFR Act of India, above, n 60, ss 2 and 14(b). For a discussion, see Ragavan and Mayer, above, n 17, 116

3. PVP Act of Indonesia, above, n 59, § 7(1); PVP Act of Bhutan, above, n 62, Chapter 4 titled 'Protection of Traditional Knowledge' ss 31 to 42; PVP Act of Laos, above, n 64, § 10 (providing the categorization of plant varieties in Laos, which is similar to that of Thailand).

4. See Review of the Provision of Art 27.3(b), IP/C/W/369, 8 August 2002, 13.

5. CBD, above, n 25, Arts.1 and 8(j).

نتیجه گیری

در حال حاضر در سطح بین‌المللی قوانین و مقررات مختلفی برای حفاظت از ارقام و گونه‌های گیاهی وجود دارد. هدف از این قوانین، حفظ حقوق مالکیت فکری پرورش‌دهندگان و اصلاح‌گران گیاهی است. این قوانین که از قرن ۱۹ تاکنون روزه‌روز گسترش و ترقی یافتند، قدم بزرگی در راستای حفظ گیاهان به‌عنوان مهم‌ترین منبع بشری است. اما آنچه در این قوانین بین‌المللی لحاظ نگردیده است این است که تمامی کشورهای دنیا از فناوری یکسانی در جهت پرورش گیاهان برخوردار نیستند. اگر در جامعه توسعه‌یافته‌ای کشاورزی عمدتاً به‌وسیله فناوری‌های نوین و اصلاح‌گران ژنتیکی صورت می‌پذیرد، طبیعی است که قوانین بین‌المللی حمایت از ارقام گیاهی حداکثر کارایی را دارا باشد. اما در جوامعی مثل کشورهای آسیایی که عمده کشاورزی و پرورش گیاهان توسط جوامع محلی صورت می‌پذیرد، این قوانین و مقررات بین‌المللی، دارای خلأها و کاستی‌های اساسی جهت حمایت از حقوق کشاورزان و جوامع محلی است؛ اما با این وجود نمی‌توان قوانین بین‌المللی را در کشورهای درحال توسعه آسیایی ناکارآمد دانست؛ چراکه خیلی از این کشورها در حال تطبیق خود با این قوانین یا بومی‌سازی آن بر اساس شرایط اجتماعی اقتصادی خود هستند.

هم‌اکنون کشورهای آذربایجان، گرجستان، رژیم اشغالگر، ژاپن، اردن، کره جنوبی، قرقیزستان، عمان، سنگاپور، ترکیه، ازبکستان، ژاپن و ویتنام، کنوانسیون ۱۹۹۱ را به‌عنوان سازوکار حمایتی از ارقام گیاهی پذیرفته‌اند و کشور چین نیز کنوانسیون ۱۹۷۸ را پذیرفته و از آن تبعیت می‌کند. به‌رغم آنکه کشورهای ارمنستان، هنگ‌کنگ، عراق، ایران، قزاقستان، پاکستان، عربستان سعودی، تایوان و ترکمنستان، کنوانسیون بین‌المللی حفاظت از ارقام جدید گیاهی را امضا یا تصویب نکرده‌اند؛ ولی قوانین حفاظت از ارقام گیاهی خود را بر اساس کنوانسیون تنظیم کرده‌اند. به عبارت دیگر، کشورهای اخیر با استناد و استفاده از مقررات کنوانسیون و در عین حال منعطف و سازگار کردن آن نسبت به شرایط اجتماعی و اقتصادی خود، سیستم حمایتی منحصربه‌فردی ایجاد نمودند. برخی دیگر از کشورها از جمله تایلند، هند، فیلیپین، مالزی، لائوس، اندونزی، کامبوج، بوتان و بنگلادش بدون تبعیت از کنوانسیون، خودشان سیستم منحصربه‌فرد حمایتی ایجاد کرده‌اند.

نکته حائز اهمیت این است که با وجود توسعه و تنوع سیستم‌های حفاظت گیاهی، بسیاری از کشورهای آسیایی هنوز با چالش‌های اجرای سیستم دست‌وپنجه نرم می‌کنند. نمی‌توان انکار کرد که این یک فرآیند بسیار پیچیده است که محدود به چارچوب قانونی نیست؛ بلکه شامل اجرای حقوق و مشارکت بخش خصوصی است. با این وجود، سازوکار حفاظت از ارقام گیاهی یک ابزار ضروری در تقویت نوآوری کشاورزی و تأمین مواد غذایی پایدار است. تکامل مداوم این سازوکار، همراه با بهبود درک نیازهای منحصربه‌فرد توسعه، راه طولانی در بهبود دسترسی و استفاده از گونه‌های گیاهی جدید در این کشورها خواهد داشت. حمایت مناسب از ارقام گیاهی می‌تواند نقش مهمی در بهبود چشم‌انداز کشاورزی در کشورهای درحال توسعه ایفا کند. در همین راستا نهادهای مختلفی برای

الزام کشورها در قدم گذاشتن به این مسیر، فعالیت‌هایی را آغاز کردند؛ همچون کنوانسیون ۱۸۸۳ پاریس، اتحادیه بین‌المللی حفاظت از ارقام جدید گیاهی، کنوانسیون تنوع زیستی، قوانین حفاظت از ارقام گیاهی و... که هدف همگی متحدالشکل ساختن قوانین کشورهای مختلف در این حوزه است. اما نباید فراموش کرد که در کشورهای درحال توسعه، شیوه‌های کشاورزی سنتی ذخیره و مبادله بذر و برآورده کردن غذا نباید اساساً سودآور باشد. بنابراین، از دیدگاه کشورهای درحال توسعه، منابع طبیعی، ازجمله گیاهان، میراث همه بشریت محسوب می‌شود و ارقام گیاهی که عموماً از طریق بذر شناسایی می‌شوند، به‌طور سنتی و به‌طور آزادانه کشت می‌شوند و بین همه افراد در سراسر کشورها و در طول زمان مبادله می‌شوند. به همین دلیل دیری نپایید که کشورهای درحال توسعه که عمده آن‌ها در آفریقا و آسیا قرار دارند یا با تنظیم قوانین مشابه یا بومی‌سازی قوانین بین‌المللی در حمایت از ارقام گیاهی اقدام کرده و یا با پیوستن به کنوانسیون‌ها و معاهدات بین‌المللی، الزامات مربوطه را جزء لاینفک قوانین خود نمودند. بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که کشورهای درحال توسعه گریزی ندارند که ضمن توجه به اسناد بین‌المللی و الگوبرداری از مدل کشورهای توسعه یافته به مسائل بومی خود نیز توجه نمایند و با رویکردی همه‌جانبه، خود را در مسیر توسعه و اصلاح در زمینه حمایت از ارقام گیاهی قرار دهند و هم‌زمان از منافع عمومی خود نیز صیانت نمایند.

فهرست منابع

- حبیب‌ا سعید و حیدری، راضیه (۱۳۹۳). «دامنه حقوق مالکیت فکری در حمایت از ارقام جدید گیاهی»، *مطالعات حقوق خصوصی*، دوره ۴۴، شماره ۲.
- خادمی، حجت و عباسی، محمود (۱۳۸۹). «حمایت از منابع ژنتیک در پرتو قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری». *حقوق پزشکی*، دوره ۴، شماره ۱۲.
- خردمندنیا، سهیلا و براتی، مرتضی و طالبی، تکتم و آقاداتاشی، رسول (۱۳۹۵). «اظهارنظر کارشناسی درباره: لایحه الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون بین‌المللی حمایت از ارقام جدید گیاهی مورخ ۲ دسامبر ۱۹۶۱ برابر با ۱۱ آذر ۱۳۴۰ با اصلاحات بعدی و عضویت در اتحادیه آن». *معاونت پژوهش‌های زیربنایی و امور تولیدی دفاتر: مطالعات ارتباطات و فناوری‌های نوین مطالعات زیربنایی مطالعات حقوقی*، مشاهده در <https://rc.majlis.ir/fa/report/show/990860>
- صادقی، محسن و گلپایگانی، نرگس (۱۳۹۳). «شناسایی اصول تفسیر تریپس در هیئت حل اختلاف سازمان تجارت جهانی». *مطالعات حقوق تطبیقی*، دوره ۵، شماره ۱.
- فرهیخته، نورالدین (۱۳۵۹)، «گونه (مفهوم، تعریف‌ها، شکل‌ها و پیدایش گونه‌های تازه)»، *نشر هدهد*، دوره ۲، شماره ۸.

Reference

- Food and Agriculture Organization of the United Nations (2009) Convention of International treaty on plant genetic resources for food and agriculture (ITPGRFA). FAO
- Laws of Republic of Indonesia No 29 of (2000) on Plant Variety Protection (PVP Act of Indonesia)
- Patent Law (1959) Japan. Act No. 121 of 1959. <https://www.cas.go.jp/jp/seisaku/hourei/data/PA.pdf>
- PVP Act of Thailand
- The 1978 International Union for the Protection of New Varieties of Plants Convention. https://www.upov.int/edocs/pubdocs/en/upov_pub_295.pdf
- The 1991 International Union for the Protection of New Varieties of Plants Convention. <https://upovlex.upov.int/en/convention>
- The Protection of Plant Varieties and Farmers' Rights Act (2001) (PPVFR Act of India)
- Antons, C. (2016). Article 27(3) (b) TRIPS and Plant Variety Protection in Developing Countries. In: Ullrich, H., Hilty, R., Lamping, M., Drexler, J. (eds) TRIPS plus 20. MPI Studies on Intellectual Property and Competition Law, vol 25. Springer, Berlin, Heidelberg.
- Brenner, C. (1998). Intellectual Property Rights and Technology Transfer in Developing Country Agriculture: Rhetoric and Reality. OECD Development Centre Working Papers, (133).
- Cardwell, R., & Ghazalian, P. L. (2012). The effects of the TRIPS agreement on international protection of intellectual property rights. *The International Trade Journal*, 26(1), 19-36.
- Carvalho, N. P. D. (2002). The TRIPS regime of patent rights. Kluwer Law International
- Cassel, J. F. (2021). Species Concepts and Definitions. In *Creation and Evolution in the Early American Scientific Affiliation* (pp. 404-407). Routledge.

- Cullet, P. (1999). Revision of the TRIPS Agreement concerning the Protection of Plant Varieties: Lessons from India concerning the Development of a Sui Generis System. *The Journal of World Intellectual Property*, 2(4), 617-656. <https://doi.org/10.1111/j.1747-1796.1999.tb00081.x>
- Cullet, P. (2001). Plant Variety Protection in Africa: Towards Compliance with the TRIPS Agreement. *Journal of African Law*, 45(1), 97-122. <https://doi.org/10.1017/S0221855301001626>
- Dang, R., & Goel, C. (2009). Sui Generis Plant Variety Protection: the Indian Perspective. *American Journal of Economics and Business Administration*, 1(4), 303-312. <https://doi.org/10.3844/ajebasp.2009.303.312>
- Dhar, T., & Foltz, J. (2007). The Impact of Intellectual Property Rights in the Plant and Seed Industry. *J. Kesan, Agricultural Biotechnology and Intellectual Property. Seeds of Change*, 161-171.
- Gautam, P. L., Singh, A. K., Srivastava, M., & Singh, P. K. (2012). Protection of Plant Varieties and Farmers' Rights: A Review. *Indian Journal of Plant Genetic Resources*, 25(01), 9-30.
- Jackson, L. A. (2000). Agricultural Biotechnology and the Privatization of Genetic Information: Implications for Innovation and Equity. *The Journal of World Intellectual Property*, 3(6), 825-848. <https://doi.org/10.1111/j.1747-1796.2000.tb00155.x>
- Jain, S. (2020). International Convention for the Protection of New Varieties of Plants-An Evaluation. Available at SSRN 3902641.
- Kanniah, R. (2005). Plant variety protection in Indonesia, Malaysia, the Philippines and Thailand. *The Journal of World Intellectual Property*, 8(3), 283-310. <https://doi.org/10.1111/j.1747-1796.2005.tb00251.x>
- Kanniah, R., & Antons, C. (2012). Plant variety protection and traditional agriculture knowledge in Southeast Asia. *Australian Journal of Asian Law*, 13(1), 23p. https://search.informit.org/doi/abs/10.3316/agis_archive.20152461
- Laurence R. Helfer. (2004). Intellectual Property Rights in Plant Varieties International legal Regimes and Policy Options for National Governments. Rome: FAO
- Lertdhantewe, P. (2012). Thailand's Plant Protection Regime: A Case Study in Implementing TRIPS. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*, 7(3), 186-193. <https://doi.org/10.1093/jiplp/jpr217>
- Lertdhantewe, P. (2013). Asian approaches to International Law: Focusing on Plant Protection Issues. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*, 8(5), 388-398. <https://doi.org/10.1093/jiplp/jpt042>
- Lertdhantewe, P. (2013). Plant Variety Protection in Thailand: the Need for a New Coherent Framework. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*, 8(1), 33-42. <https://doi.org/10.1093/jiplp/jps188>
- Lertdhantewe, P. (2014). Protection of plant varieties in Thailand. *The Journal of World Intellectual Property*, 17(5-6), 142-159.
- Lertdhantewe, P. (2015). Intellectual Property Law of Plant Varieties in Thailand: A Contextual Analysis. *IIC-International Review of Intellectual Property and Competition Law*, 46(4), 386-409.
- Llewelyn, M., & Adcock, M. (2006). European plant intellectual property. Bloomsbury Publishing.
- Masarek, A. (2010). Treetop view of the cathedral: Plant variety protection in South and Southeast Asian least-developed countries. *Emory Int'l L. Rev.*, 24, 433. <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/emint24&div=17&id=&page=>
- Mo, J. (2001). Protection of plant varieties in China. *J. World Intell. Prop.*, 4(6), 871-904. <https://doi.org/10.1111/j.1747-1796.2001.tb00141.x>

- Ragavan, S., & O'shields, J. M. (2007). Has India Addressed Its Farmers' Woes-A Story of Plant Protection Issues. *Geo. Int'l Envtl. L. Rev.*, 20, 97. <https://scholarship.law.tamu.edu/facscholar/510>
- Raustiala, K., & Victor, D. G. (2004). The regime complex for plant genetic resources. *International organization*, 58(2), 277-309. <https://doi.org/10.1017/S0020818304582036>
- Romanciuc, G. (2020). International instruments relating to conservation of plant biodiversity. *Revista Botanică*, 21(2), 148-149.
- Sanderson, J. (2017). *Plants, people and practices: the nature and history of the UPOV Convention* (Vol. 37). Cambridge University Press.
- Sebastian, L., & Payumo, J. G. (2006). NARES capacity in relation to international treaties and conventions on intellectual property rights, agricultural biotechnology, and plant genetic resources management. *Asian Journal of Agriculture and Development*, 3(1), 91-114.
- Sell, K. S. (2017). Industry strategies for intellectual property and trade: The quest for TRIPS, and post-TRIPS strategies. In *Intellectual Property*. Routledge.
- Suthersanen, U., & Dutfield, G. (2008). *Global Intellectual Property Law: Chapter 1. Global* <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2011343> *Intellectual Property Law*, Edward Elgar.

In Persian

- Farhikhte, Nooruddin (1970), "Species (Concept, Definitions, Forms and the Emergence of New Species)", Hodhod Publications, Volume 2, Issue 8.
- Habiba Saeed and Heydari, Razieh (2014). "The Scope of Intellectual Property Rights in the Protection of New Plant Varieties", *Private Law Studies*, Volume 44, Issue 2.
- Khademi, Hojjat and Abbasi, Mahmoud (2010). "Protection of Genetic Resources in the Light of the Patents, Industrial Designs and Trademarks Act". *Medical Law*, Volume 4, Issue 12.
- Kheradmandnia, Soheila and Barati, Morteza and Talebi, Tektam and Aghadadashi, Rasoul (2016). "Expert Opinion on: The Bill of Accession of the Government of the Islamic Republic of Iran to the International Convention for the Protection of New Plant Varieties of December 2, 1961, equivalent to December 11, 1340, with subsequent amendments and membership in its Union". Deputy for Infrastructure Research and Production Affairs Offices: Communications and New Technologies Studies Infrastructure Studies Legal Studies, Available at <https://rc.majlis.ir/fa/report/show/990860>
- Sadeghi, Mohsen and Golpayegani, Narges (2014). "Identifying the Principles of TRIPS Interpretation in the World Trade Organization Dispute Settlement Body". *Comparative Law Studies*, Volume 5, Issue 1.